

UDC 2-5:612.39(=163.41)(497.113)(082)(049.32)

UDC 2-5:612.39(=163.41)(498.5)(082)(049.32)

https:

ORCID: 0009-0000-7593-6063

БОЉЕ ДА ПРОПАДНЕ СЕЛО НЕГО ОБИЧАЈ*

Софија Милорадовић (прир.). *Исхрана у ојлегалу обредне ѱраксе Срба у Војводини и румунском Банатју: етнолингвистички ѱранскрипци и коментари* (са картом истражених пунктова у прилогу). Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик 2024, 550 стр.

Говорник-приказивач, рецензент ове књиге без заслуга, можда не без утицаја у време заснивања пројекта (*Култура исхране у Војводини кроз обредну ѱраксу*) на дужности секретара Одбора за књижевност и језик, прошао је ивићевску Новосадску лингвистичку школу, уз „заразни”, професионални и лични утицај Велимира Михаиловића, који нас је увукао у шири смисао традиционалне лексике као архикултуре. (Он је годину дана био наш, тада с.-х., „овлашћени“ учесник у етимолошком тиму Трубачова.) Тај смер истраживања (видљив и у књизи о којој данас говоримо) прва је применила, може се рећи и засновала у Новом Саду рано преминула колегиница Гордана Вуковић. Видике нам је проширивало учешће у раду на лингвогеографским пројектима (Општесловенском лингвистичком атласу, Општекарпатском дијалектолошком атласу, Српскохрватском дијалектолошком атласу → Српском дијалектолошком атласу, делом и европском).

Добри дијалектолози-лингвисти јесу и етнолингвисти и образовањем, њима етнолингвистика и сличне спецификоване етикете нису права новина. Цвијић је дијалектолозима стајао готово у истој равни са Белићем (Вук као родоначелник за обе струке). У сваком озбиљном раду дијалектолози су Цвијићем и цвијићевцима озбиљне прилоге започињали, водили „радњу” Белићем и Ивићем и њиховим ученицима, уплићући једне и друге када им се год учинило да проблеми то захтевају. С једне стране смо имали и Милићевића и Елезовића и Филиповића и Павловића и Јовићевића и Шоћа и Барјактаревевића и Арсенијевића, а са друге Павла Ивића, Ивана Поповића, Јована Вуковића, Митра Пешикана, Михаила Стевановића, Бранка Милетића, Берка Николића, Александра Лому, Марту Бјелетић, Јасну Влајић-Поповић, Драгану Мршевић-Радовић... до Драгољуба Петровића и даље. Историчаре неправедно изостављам, а они се у свим нашим пословима подразумевају као прва литература.

Површним увидом, можда и еснафски себичним, чини ми се да су лингвисти бивали запостављенија страна у овом природном „браку” двеју научних

* Текст делом изговорен на промоцији књиге у Матици српској 3. новембра 2025, за ову намену дат уз мале допуне и измене, више стилске него садржајне природе.

дисциплина. Зашто би етнологзи превиђали (или заобилазили у цитирању) наше добре монографске дијалектолошке описе, две Ивићеве *дијалектологије* (универзитетске приручнике највишег ранга) и његову кулtnу књигу *Српски народ и његов језик*, *Речник* САНУ, више дијалекатских речника из југоисточне Србије, *Речник српских јовора Војводине* (за последњим ће често посезати они којима ће књига коју представљамо бити почетни извор за разноврсна истраживања; у њему ће, на пример, наћи и *верѿей* и *верѿейашие* и специфично значење речи као *селен*, *сѿрека* и др.) или изванредан (инспиративан и изванлингвистичким пасажима) предговор проф. Ивића банатским говорима?... Зато се радујем списку сарадника на овом пројекту, јер многе једва да бих могао по стручно-научним формацијама сврстати. Горе, на пример, нисам случајно изоставио Љубинка Раденковића, јер не знам где бих га сврстао. Он је унео више светла у разумевање загонетног света наше и словенске митологије.

Аутори (у једном или два случаја само приређивачи) прилога у овој књизи су: носилац пројекта Софија Милорадовић *Реч ѿприређивача* (текст који би заслуживао да буде прочитан од речи до речи уместо оног што ћете од нас овде чути); Милина Ивановић-Баришић *Обредна исхрана у Војводини*, транскрипт *Сѿајар* и *Добановци*; Софија Милорадовић *Свечари у Параѿа – ѿпородична ѿрича* и *ѿйнодијалектолошке црѿице*, транскр. *Параѿе* и *Ердевик*; Љбиљана Недељков *Линѿвокулѿуролошки ѿрисѿуј рѿиѿуалној кулинарској лексици*; транскр. *Каћ* и *Нови Сланкамен*; Драгана Радовановић *Обредна храна у ѿйнодијалекаѿским заѿисима из северној Банатѿа*, транскр. *Мокрин* и *Санаг*; Драгана Радојичић – Бранкица Марковић, транскр. *Тѿѿел* и *Моровић*; Биљана Сикимић *Долово на марѿинама ѿѿеренској раѿа*, транскр. *Долово* и *Сефкерин*; Миљана-Радмила Радан Ускату *Приказ ѿѿеренских исѿираживања и ѿрикуѿљање ѿрађе*, трнскр. *Дињаѿи* и *Кеѿѿфелѿ*; Бранкица Марковић, транскр. *Рудна*. Три последња истраживана пункта су из румунског дела Баната.

Ауторски текстови (уводни уз записе) некад су општијег карактера, такав је наравно уводни приређивачки, други су методолошки, трећи мање-више овлашно коментаришу конкретне записе које прилажу (извесно рачунајући на потпунији садржај у планираном дигиталном издању), неки опет доносе скраћене податке о историји места, о пореклу становништва, о историјској и савременој етничкој слици.

Ко има искуства у раду са упитницима, као ови истраживачи, њих користи као корисно приручно помагало, али радозналци и znalци, крећући се у назначеним оквирима, упитник проширују (за себе, понекад и за цео тим), а најважније новине знају да остану као маргинални извантематски записи. Такав један сјајно обрађује Биљана Сикимић, с упориштима – књижевноисторијским, и словенским и локалним етнологским: магијско платно, амајлија, која треба да заштити војника, а то је „платно које девет удовица опреде, оснује и изатка за једну ноћ.” На свега двома странама (404–406) добили смо изванредан етноисторијски оглед.

Упитник и истражени део покрива једну област, али, што се на једном месту и изричито помиње, рачуна се, уз подразумеване дораде, и на друге српске и балканске терене. Издвојио сам за ову прилику детаљ-два у којима

се можда само наслућују дубљи, скривени додирни моменти на ширим балканским просторима.

Покушају да уз немали ризик преселим те детаље (стр. 35) далеко на југ, до Роваца колашинских у Црној Гори, наравно слободније трансформисане: у главној улози је чобанин *geda Ђука* из записа из Стапара.

Ако сам добро разумео, у Стапару вертепаша је било петорица: они носе *верџиј* („црквицу“) у којој гори свећа воштаница. Вертепаши („четири цара“) обучени су у бело кажу два информатора, један додаје *црвено...* *Ирод* испред свих. Овде је *цар Мархиор*, *цар Валиџазар*...напољу је *Ђука...чобан Ђука...geda Ђука*, *улази са изврнућом бундом или некад и ојаклијом...изврнућом...са шубаром, са великом буџом – оним чобанским шџајом...* *Звоно овчије и његов реџијал је џако комичан: Добро вече, домаћине, ево мене са џланине, моје сџадо...* (Подвлачења и назнаке прекида текста су моје.)

Епитет *сџари* у значењском смислу је прозиран, *сџарац* је већ етноисторијски комплекснији (нпр. везивање за богумиле и друге јеретике, у хришћанству неучвршћени и „лак плен“ за пријем ислама и др.). Релација *сџарац – ged(a)* нисам сигуран колико је бивала проблематизована. Вођени овим правцем размишљања извесно морамо се ослонити пре свега на ономастику као драгоцен споменик народног памћења. Зато призивам називе од *Сџаре џланине* до планине *Сџарац* и горњоморачког села *Сџарче* (следећи историцара, академика Бранислава Ђурђева о *џеријџоријализацији* старих катуна, прозирног је порекла и значења), изнад два катуна у колашинској општини су високе стене с називом *Роџођег* (у подножју једног је катун *Вучје*), више катуна у истом подручју носе име *Ђегов го*. И на осредње детаљисаној карти на балканским теренима нашли бисмо више примера сличних назива летњих полуномадских станишта.

Али *Ђука* је у центру наше пажње. У чобанским играма (чобанске игре и смицалице знају бити сурове) он је из антропонимијског појмовника трансформисан у апелатив. Наиме, *ђука* је најслабији (*најсџорији*, *најнесџрејџији*) у неколико чобанских игара (једна се зове *џра маџарац*). Ако се неко скоро устали у улози оног који мора да „ваља“ лоптицу (направљену од олињане говеђе длаке) која прелази из једне у другу рупицу, а играч у чијој јамици се она заустави, покушава њоме да погоди разбежану чобанчад – рећи ће се да се *зађуканио* и зваће га или *ђукан* или *маџарац*. Пренело се то и на тамошње картарошке игре. У многим је у најнеповољнијем положају онај који дели карте, а у улози делиоца остаје онај који је најслабије пласиран. И он је *ђукан*, и он се *зађуканио*.

Етнолози у *Ири вукова*, забележеној у околини Колашина (у подбјеласичком селу Речине), препознају елементе балканског *сџрнчарења* (усмено саопштење познатог етнолога проф. др Мирка Барјактаревића поводом прилога у књизи *Говор околине Колашина*).

Прилог сам насловио *Боље да џројадне село неџ обичај* и онда, супротно у први мах импровизованим ламентирањима – противуречећи самом себи и првој намери, да не бих оштетио ауторе, одлучио сам се да најпре говорим о књизи подацима. Пројектовано сам оставио да као резервно у скраћеном виду изговорим. Наиме, можда је квалификација *џројадање* и у једном и у другом смислу прејака, јер су промене неумитне, цивилизацијске. Подсетило

ме је ово на један интервју проф. Павла Ивића у коме на питање-констатацију, интонирану као брижну, да је убрзано потискивање и губљење изворне физиономије дијалеката, он одговара (интерпретирам по сећању и, наравно, с извесним „дописивањем”, верујући да се о дух професоровог одговора не огрешујем): процес је природан, па чак и пожељан, ако се дијалекат функционално не употреби. Међутим, говорио је да је професионална обавеза ових генерација да оно што је до нас доспело у одговарајућој форми забележимо, опишемо и протумачимо у складу са нашим садашњим знањима, а једнако важно је да записано оставимо у одговарајућој форми генерацијама које долазе, које ће у овоме видети оно што сада пролази мимо нас. Да ли ће у томе бити и научних сензација, можда ми из ове перспективе то и не видимо. Део текстова и из ове књиге је већ историјски, тачније – били су то и у време бележења зрнаца сећања из ненаписане историје.

Лично виђење неколико детаља у којима „ратују” обичај и време: Бадње вече у солитерима, са паркетима и радијаторима, све чешће и са подним грејањем, на њима се не може разастрети слама, уместо правог бадњака у дом уносимо букетић храстових гранчица, по правилу купљеним на пијаци, увезан црвеним концем и са уденутим крстом; наравно на његово паљење не може се ни помишљати, а онда се након божићних празника премишљамо (снебивајући се распитујемо се): после колико дана и где бадњак склонити. Или – за славу се знало ко код кога иде, како се у кућу улази, где ће ко да седне за трпезом, која се јела спремају, којим редом се изнесе... Пре неколико година гледам и слушах на те-веу, уз хвалу домаћина колико је гостију угостио, на питање где поседају – с поносом изјављује да се обред организује у виду „шведског стола”!

У више војвођанских села (с дијалектолошким упитником) обављао сам задатак на земљаном поду (сећам се Ранчева код Гакова у сомборском крају), у једном другом селу недељу дана сам преседео пресамићен на хоклици (с упитником на коленима и оловком у руци) поред оградице у којој је сиромашак грејао обичном сијалицом једнедељне пилиће, у неколико домова сам се грејао седећи на кожуху уз пећ, која је уграђена у зид (ложиште за убацивање кукурузовине било је са дворишне стране); у Риђици сам са домаћином „скидао вино с клегера” (пијуцкајући и цвокоћући) и успут бивао опоменут од домаћина да сутрадан код њега не долазим ако одем у кућу преко, јер су они били повлашћени у ропству... у Александрову (Шандору), поред цесте, која ми се чинила булеваром који води до Суботице, имао сам срећу да уђем у газдачки дом у којем су сви добро чували аутентични говор, а дечкић (једва школарац) понекад је исправљао деду. Газда, на булевару, с кућом у центру, скоро уз цркву и надомак Суботице, уверљиво природно живи у својој слободи: да цару царово, с вером у Бога живи од свог рада, са сачуваним стаменим менталитетом и веродостојним идентитетом.

Скицирао сам прилог уз ранојутарње гледање репризе сјајног Боре Отића у којем најживље живи стара Војводина. Овом Отићевом подухвату скоро да домашају многи добри аутентични ТВ записи из разних наших крајева. Понадајмо се да ћемо их знати сачувати; макар у форми тих записа, наравно дигитализованим и доступним на интернету и другим специјализованим платформама.

*

Могући правци истраживања, директно на овој грађи и њој сличнима (које би требало дигитализовати), за ову прилику импровизујући наводим:

1. Словенска архикултура (у контексту истраживања којима је правац дао руски и наш Никита Толстој и његови сарадници у Полесју).

2. Сусрети култура (у обредној лексици).

3. Хришћанско, учено, теолошко, осмишљено и укореењено у наталоже-ном паганском; посебно је занимљив комплекс табуа, с подсећањем на књигу *Мишкови и веровања балканских Влаха сџочара* Арсенијевића или прилог Благоја Марковића *Оља се не оља се* на грађи из Враке код Скадра.

4. Теорије о месту и времену словенске прапостојбине – перспективе словенских кретања: север → југ или југ → север или Порфириогенитова теорија клина.

5. Перспективе (имајући у виду и ову грађу) у релацијама: *ценџар* – *џе-риферија*.

6. Лингвогеографска и етнолингвистичка ареална истраживања.

7. Карпатско-балкански комплекс и поједини сегменти српске културе...

Могло би се даље ређати, али боље да то наставе упућенији у потпунију и разноврснију грађу, примењујући методолошки примереније поступке.

Мајмо Пижурица (професор у пензији)

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

matopizurica@eunet.rs